

Лекція 8

Тема «Особливості інтелектуально-психологічної прози В. Підмогильного»

План

1. Біографічні відомості українського прозаїка 20-х рр. ХХ ст.
2. Загальна характеристика творчого доробку В. Підмогильного.
3. Провідні мотиви малої прози В. Підмогильного.
4. «Місто» В. Підмогильного – перший український урбаністичний роман.

Опорний конспект лекції

Валер'ян Петрович Підмогильний народився 02 лютого 1901 р. в селянській родині в с. Чаплі Новомосковського повіту на Катеринославщині (нині околиця Дніпра). Закінчив церковно-приходську школу (1910). Світогляд формувався значною мірою під впливом зарубіжної літературної класики, а також психології. Відомо, що В. Підмогильний глибоко студіював З. Фрейда, цікавився філософією Ф. Ніцше, А. Шопенгауера.

Із 1910 р. до 1918 р. В. Підмогильний навчався в 1-му Катеринославському реальному училищі, де здобував знання переважно точних наук. Перший відомий твір «Важке питання», написаний шістнадцятирічним хлопцем. Навчався письменник у Катеринославському університеті (нині Дніпропетровський університет ім. О. Гончара) спочатку на математичному, згодом на правничому факультетах (провчився всього два роки). У 1920 р. виходить перша книжка творів В. Підмогильного в Катеринославі «Твори. Т. I.», що засвідчила появу на літературному видноколі оригінального, своєрідного таланту. У 1920–1921 рр. учителював у рідних краях (Павлограді, Катеринославі). Працював у видавництвах Києва, Харкова. Згодом переїздить на Київщину, ближче до культурно-мистецького центру. Працював бібліографом Книжкової палати в Києві, редактором видавництва «Книгоспілка», журналу «Життя і революція».

Твори друкував у різних часописах, згодом виходять окремими збірками «Син» (1923 р.), «Військовий літун» (1924 р.), «Проблема хліба» (1927 р.). Найбільшу популярність принесла публікація роману «Місто», що вперше з'явився 1928 р. у Харкові. Книга вийшла двома виданнями в Україні (1928 р. і 1929 р.) і була одразу перекладена російською мовою в популярній серії «Творчество народов СРСР» (1930 р.). Останній твір (за життя автора) побачив світ під назвою «З життя Будинку».

08 грудня 1934 р. В. Підмогильного було арештовано як учасника вигаданої справи у зв'язку з убивством С. Кірова та утворенням «незалежної буржуазної республіки». Письменнику прослалася дорога на українську Голгофу ХХ ст. – Соловки. Вищу міру покарання (розстріл) було здійснено 03 листопада 1937 р. Реабілітовано посмертно у 1956 р.

В. Підмогильний був відомим і популярним письменником у 20–30-ті рр., автором кількох збірок оповідань, роману «Місто», повісті «Невеличка драма», перекладів українською зарубіжної класики (Гі де Мопассана та ін.).

Володів бездоганно французькою, німецькою мовами. Із іменем В. Підмогильного в українській літературі ХХ ст. пов'язана інтелектуально-психологічна лінія розвитку. Твори письменника були принципово сюжетні, без лірики і зайвих прикрас, інколи аж занадто сухі й перенаснажені розумуванням. Критика відзначала це як надмірний інтелектуалізм.

Прозовим творам В. Підмогильного властива різноманітність тематики, багатство образів, ідей і способів трактування. Зображенню доби української революції і громадянської війни, боротьби українського народу проти різних загарбників, повстань, партизанщини, махновської романтики, участі й долі молоді у цих катастрофальних і великих подіях, – присвячені оповідання «Гайдамака», «Військовий літун», повісті «Остап Шаптала», «Третя революція». Тема голоду в пореволюційні роки змодельована в оповіданнях «Собака», «Син», «Проблема хліба». Доля й становище «колишніх людей», панівної верстви старого суспільства осмислені у творах «Військовий літун», «Історія пані Ївги». Проблема одвічності й незалежності від волі людини життя на землі, порушена в оповіданні «В епідемічному бараці». Проблема села і міста, завоювання українською стихією міста представлена в романі «Місто», а дитячий світ – у оповіданні «Ваня». У малій прозі В. Підмогильний постав як вдумливий аналітик і тонкий психолог, де кожна деталь наповнена смислом.

Роман «Місто свого часу привернув найпильнішу увагу критики і громадськості. Було проведено кілька публічних дискусій, на яких обговорювався твір. Роман неодноразово ставав об'єктом дослідження літературознавців, зокрема Л. Коломієць, Ю. Лавріненко, С. Луцій, В. Мельника, Р. Мовчан, Л. Ставицької, М. Тарнавського та інших.

У 20–30-ті рр. роман було оцінено як «ворожий пролетаріату», «ідеологічно хибний», у якому село протиставляється місту, як твір «наскрізь несучасний, ворожий радісному сприйманню життя».

Трактувати роман В. Підмогильного варто в широкому контексті національної і зарубіжної літератур. У цьому плані можна пригадати твердження М. Тарнавського, який перший обґрунтовано відмежував творчість В. Підмогильного від так званого етнографічного реалізму, вказавши на новий естетико-культурний контекст – традиції українського імпресіоністичного модерну (М. Коцюбинський, В. Винниченко), на необхідність аналізу творчості В. Підмогильного в контексті новоєвропейського екзистенціалізму, психоаналізу, естетики фундаментального модернізму європейських літератур, що знайшли свою реалізацію у творчості Ф. Ніцше, А. Камю, Ж.-П. Сартра, А. Франса.

Абсурдність, ірраціоналізм навіколишнього світу, «нудота», яку відчуває людина (зокрема, головний персонаж Степан Радченко) при зіткненні з містом, страх перед майбутнім, відчуття непотрібності, самоти, відчуженості, актуалізація пошуків сенсу буття – усі ці екзистенційні проблеми намагається розв'язати В. Підмогильний у інтелектуально-психологічному творі «Місто».

Тодішня проза здебільшого однозначно оцінювала маргінальну (віл лат. – край, межа) проблематику, без заглиблення у психологічний підтекст

складних взаємин міста й села. Маргінальними тоді називали вихідців із села, які ставали міськими жителями.

«Містом», по суті, започаткувалася нова українська урбаністика (фран. – міський), саме в ньому маргінальний характер уперше в пореволюційні роки було розкрито глибоко, психологічно, вірогідно, в дусі класичних вірців Дж. Лондона, Гі де Мопассана, О. де Бальзака, а також Панаса Мирного, Л. Толстого. Водночас роман В. Підмогильного є цілком оригінальним, самостійним і значною мірою автобіографічним. Ще у 1929 р. письменник пояснював свій задум так: «Написав «Місто», бо люблю місто і не мислю поза ним ні себе, ні своєї роботи. Написав ще й тому, щоб наблизити, в міру змоги, місто до української психіки, щоб сконцентрувати його в ній, і коли мені частина критики закидає «хуторянську ворожість» до міста, то я собі можу закинути тільки невдячність проти села. Але занадто вже довго жили ми під стріхами, щоб лишатись романтиками їх».

Усвідомлюючи потребу вивчитися, щоб потім повернутися у село, Степан Радченко їде до Києва. Колишній повстанець, секретар спілки Робземлісу, здібний, рішучий, сповнений сподівань, переконаний, що він – «нова сила, покликана із сіл до творчої праці». Він, як йому здається, один із тих, що «повинні стати на зміні гнилизні минулого й сміливо будувати майбутнє», тож вважає, що «не ненавидіти треба місто, а здобувати... в місто вливається свіжа кров села, що змінить його вигляд та істоту. І він – один із цієї зміни, що їй від долі призначено перемогти».

Чи ж переміг Степан Радченко? Яким він став сам, яку духовну еволюцію пройшов, що пережив – ці питання найперше цікавлять В. Підмогильного-психолога.

Степан Радченко досить легко вступив до інституту, швидко освоївся за нових обставин, здобув у собі певність, почав писати твори і став письменником, невдовзі прийшли до нього слава й достаток. Це сходження було настільки стрімким, що видається абсурдним, невірогідним. Степан розумний, повороткий, місто навчило його практицизмові та прагматичності, довело, що замість мрій треба діяти. Він навчився використовувати кожен сприятливий момент, що йому посилала його доля, самокритично оцінювати себе й довколишній світ, але не може втриматися від спокус, що їх пропонує місто, а насамперед можливостей зробити собі вдалу кар'єру. В. Підмогильний як тонкий дослідник-психолог розтинає душу свого героя, показує його роздвоєність. Він став перекотиполем. На роботі поводить ся так, як годиться в оточенні людей, а ідучи додому, лишається сам на сам зі своїм власним «Я». Місто виявилось сильнішим від Степана, воно перемогло його, зробивши з нього справжнього індивідуаліста, товстошкірого кар'єриста-пристосуванця.

Письменник зобразив психологічно довершений і логічно обґрунтований образ, – у безпосередньому зв'язку з навколишнім середовищем (велике столичне місто Київ зі своїми законами та принципами). Отже, постають проблеми сенсу людського буття, призначення людини.

Образ міста автор змалював у конкретних часово-просторових ознаках, із чітко окресленим хронотопом. Вдається зафіксувати особливості тодішнього побуту, культурно-мистецьке життя Києва, усі верстви населення: від звичайної «сіренької маси» до «пишної еліти». «Образ міста, – як пише Л. Ставицька, – ключовий у романі, його еволюція віддзеркалює духовну еволюцію головного героя». Відчуження – «нудота» – виникає у Степана Радченка з перших кроків абсурдного міського життя, яке для нього «все навкруги дивне і чуже... Він бачив тут тир..., ятки з морозивом, пивом, квасом, перекупок... ТАК ЗВИЧАЙНО ТУТ Є, ТАК БУЛО, ТАК БУДЕ І НАДАЛІ. І всьому цьому він був чужий...».

Цей стан відчуженості, настрашеності Степан Радченко відчуває і вдруге, побачивши за вітриною гори книжок і серед них лише одну читану: «В них немов зосередилось все те чуже, що мимоволі лякало його, всі небезпеки, що він мусив побороти в місті». Герой відчуває себе «посланцем, що виконує надзвичайно важливе, тільки чуже доручення». Завоювати місто! Саме тому відчуження головного героя набуває агресивного характеру: він вірить, що покликаний докорінно змінити місто. Тож, постає проблема «міста й села».

Розгортаючи сюжетну лінію Степана Радченка, автор раз у раз вживає ключові терміни екзистенціалізму для позначення відчуттів персонажа: «чужий», «нудота», «самотність», «байдужість». Якщо в першій частині роману ці відчуття героя, його буття у світі супроводжувались мотивом переможного абсурду, то в другій вони різко акцентуються автором, а сам герой визнає безглуздя боротьби з абсурдом і сприймає світ таким, яким він є, – тобто, сам герой перетворюється на складову частину абсурду і стає на шлях щирості, «чесності з собою».

Влаштувавшись працювати в редакцію, Степан Радченко намагається навести там порядок, але йому нічого не вдається. І, зрештою, він став таким, як кожен мусить стати, «як тюремник – серед в'язнів». Тож, постає проблема особистості.

Пристосувавшись, хамелеон вдало імітує стандартну поведінку, але ця асиміляція згубна для нього як особистості: на одинці з собою він відчуває конфлікт між тілом та розумом. Абсурд є неунікною прикметою людського існування. Степан Радченко перебуває у глибокій межовій ситуації, по-іншому сприймає світ, а власна творчість здається фактом не зовнішньої здатності, а закоріненою у внутрішній світ.

Герой перебуває в пошуках себе самого, прагне ідентифікуватись як митець, інтенсивне духовне життя якого щільно пов'язане з еротичною чуттєвістю (зв'язки із Надійкою; вдвічі старшою господаркою квартири Тамарою Степанівною; корінною городянкою Зоською, що через Радченка заподіяла собі смерть; нарешті, з «завмерлою маскою» Ритою, яка манить за собою). Степан використовує кожен з них у своєму сходженні на вершину слави, достатку. Водночас він хапається за кожен нову жінку як за свій порятунок, хоч і тимчасовий. Цим герой нагадує Джорджа Дуруа з твору «Любий друг» Гі де Мопассана.

Саме тут і постає морально-етична проблема кохання, інтимних зв'язків.

В. Підмогильний не одноплановий у трактуванні проблеми творчої особистості: для Радченка важливим є не лише сексуальний, а й увесь його життєвий досвід переживання відчуженості й абсурдного буття, процесу усвідомлення своєї індивідуальності, неповторності – він переріс митців, які пишуть «безлюдні твори» (згадаймо його оповідання про лезо). Він починає цікавитись людиною, якої у власному творі «протягом сотні сторінок не здибав». І ця відсутність вразила його. Навіщо ж ці твори, коли людське серце не б'ється в них. Отже, проблема кар'єриста поступово відходить у небуття.

Відомо, що проблеми митця і творчості в естетиці екзистенціалістів посідають особливе місце, мистецтво постає самодостатнім як продуктивний шлях пізнання істини.

Характеристика Степана: малість і дріб'язковість, самотність, розгубленість, хибність почуття самовдоволеного завойовника, і в кінцевому – втрата особистого.

Тривожно, болісно ставлячи в центр роману маргінальний характер, психологічно глибоко, правдиво досліджуючи його соціальну природу, автор не робить ніяких ідеологічних акцентів, не підносить і не виправдовує свого героя.

В. Підмогильний лишає фінал твору відкритим: письменник не любив створювати «фабульні цукерки», але в романі «Місто» не тільки дотримується сюжету, а й логічно розгортає й завершує його.

Беручи за основу головну еволюційну лінію Степана Радченка, у результаті маємо кола, тобто завершені лінії більшості персонажів (це перша частини твору). У другій частині Степан Радченко зустрічається з ними повторно, можливо, з метою зафіксувати зміни в розвитку не лише головного героя, а і його знайомих, їхній прогрес чи регрес. Так, Левко закінчив інститут і повертається в село, Задорожній одружився, працює і задоволений життям, Надійка теж знайшла прихисток – вийшла заміж. Ці люди реалізували свої мрії, але не хочуть ставити перед собою ще якісь, вищі, тому автор показує їхні життєві позиції замкнутим колом, їхня доля уже визначена наперед.

Лишаються незакінченими лише три сюжетні лінії: Радченка, Вигорського, Рити. Вони всі люди мистецтва, які зуміли внутрішньо перебороти зовнішній абсурд. В. Підмогильним наголошується торжество духу, творчості, а не абсурдність буття: ще жевріє надія на подолання антигуманної системи соціалізму із «тваринним обличчям», попри тиск на інтелектуальну частину суспільства, на нестерпні умови для творчої праці.

Питання для самоконтролю

1. Із іменем В. Підмогильного в українській літературі XX ст. пов'язана інтелектуально-психологічна лінія розвитку. Чому?
2. Назвіть провідні мотиви малої прози В. Підмогильного.
3. Чому роман В. Підмогильного «Місто» було оцінено критиками як «ідеологічно хибний», «ворожий пролетаріату»?
4. Назвіть проблеми, порушені В. Підмогильним у романі «Місто».
5. Чому образ міста є ключовим у романі?

6. У чому полягає жанрово-стильова специфіка твору?

Використана література

1. Бернадська Н. Романи В. Підмогильного : традиції і новаторські пошуки. *Українська мова та література*. 2004. № 48. С. 20.
2. Лавріненко Ю. Валеріян Підмогильний. *Дивослово*. 2001. № 2. С. 9–10.
3. Луцій С. Український «Любий друг»? : В. Підмогильний. «Місто». *Слово і Час*. 1999. № 7. С. 54–57.
4. Мельник В. Шлях на Голгофу : правда про смерть Валер'яна Підмогильного (за архівними матеріалами). *Вітчизна*. 1991. № 1. С. 150–158.
5. Мовчан Р. Український модерністичний роман: «Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного. *Дивослово*. 2001. № 2. С. 11–14.
6. Нащадок степу: спогади про Валер'яна Підмогильного / упоряд. М. Чабан. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2001. 223 с.
7. Павличко С. Інтелектуальна проза Петрова й Підмогильного. *Досвід кохання і критика чистого розуму : Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій* / Упор. О. Галета. Київ : Факт, 2003. С. 367–382.
8. Підмогильний В. Листи з Соловків. *Досвід кохання і критика чистого розуму : Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікт інтерпретацій* / упор. О. Галета. Київ : Факт, 2003. С. 407–426.
9. Ставицька Л. Мовно-образна структура роману В. Підмогильного «Місто». *Слово і Час*. 1998. № 7. С. 54–57.